

Зоя ШЕВЧЕНКО

ТЕМА РОДИНИ В ШКІЛЬНОМУ ВИВЧЕННІ ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА

*У статті розглянуто питання родини у творчості
Т.Г. Шевченка через призму поглядів В. Шевчука*

Тему родини в творчості Т.Шевченка не можна зрозуміти, якщо не зупинитися на перипетіях його приватного життя і спробах створити власну родину, бо саме на основі персональних життєвих вражень ці ідеї і ґрунтувалися. Відомо, що сам Т. Шевченко власної родини не створив, прожив одинаком все своє недовге життя. Постає питання: чи інтерес до родини був у поета тільки теоретичний, на рівні філософського та поетичного осмислення, чи практичний, індивідуальний, як у кожної нормальної людини? Зрештою, чому він не завів власної родини? Чи було це явище патологічним, як на це натякають представники новітнього авантюрного літературознавства (Г. Грабович та його послідовники), — чи інтерес до жінки мав у поета якісь ущербини? Можливо, це результат збігу нещасливих обставин, які так і не дозволили йому завести родину? Серйозні літературознавці у подібних випадках шукають у біографії поета особливі події, драми і, зазвичай, знаходять. В. Шевчук називає кілька причин самотнього життя чоловіка, серед яких житейська невлаштованість (як це було у Г. Сковороди при його мандрівному способі життя). Т. Шевченко теж був невлаштований і власного дому, як відомо, не мав. Проте між Г. Сковородою і Т. Шевченком є істотна різниця: у творах Г. Сковороди часом жінка присутня, але лише абстраговано, на рівні філософських рефлексій; на емоційному ж рівні — в творчості її немає.

У Т. Шевченка бачимо щось цілком протилежне: вся його поезія наповнена присутністю жінки на інтелектуальному та емоційному рівнях, що переконливо свідчить про те, що жінки були присутні в його емоційному сприйнятті світу. Фізіологічних та психічних вад у Т. Шевченка не було, він був гарний, ставний чоловік і подобався жінкам (це відомо з офіційних біографій поета). Є ще одна причина, характерна для чоловіка певного типу: однолюбність чи пережиття важкої драми щодо жінки, в яку він закоханий.

В. Шевчук у “Слові іпостасному” дотримується саме цієї причини щодо Т. Шевченка. Поети люблять оцінювати власне кохання, і на цій основі постає любовна лірика, творена у будь-якій світовій літературі. Інколи поети згадують у творах колишне

кохання, захоплення жінкою, зітхають і сумують за втраченим почуттям. Цікаво, що всі любовні захоплення ретельно досліджуються літературознавцями. У шевченковій поезії можна знайти згадки лише про трьох жінок: Оксану Коваленко — предмету дитячого захоплення, Ганну Закревську, стосунки з якою радше можна назвати молодечим фліртом, і Ликеру Полусмакову, почуття до якої можна віднести до пізнього кохання. Цій, останній, поет присвятив лише два вірші. В одному з них він визнає, що йому неприємно згадувати нещасливі стосунки з нею і тому він ховає цю гіркоту глибоко в серці:

Присниться сон мені! І ти!..

Ні, я не буду спочивати,

Бо й ти приснишся. І в малий

Райочок мій спідтиха - тиха

Підкрадешся, наробиш лиха...

Запалиш рай мій самітний.

Інтимної лірики у Т. Шевченка майже немає. Це можна пояснити тим, що, очевидно, поет мав у серці рану, яка ніколи не загоювалася і тому ніби усувалася з естетичної сфери. В. Шевчук не погоджується з відомим біографом Т. Шевченка Зайцевим, який твердить, що у вірші “Мені тринадцятий минало” йдеться про Оксану, бо тут говориться про старшу дівчину, яка “приласкала” його, а от у вірші “Ми вкупочці колись росли” згадується “ота маленька, кучерява, що з нами гралася колись”. Але при цьому розповідається, що ця Оксана помандрувала, як Катерина з однойменної поеми, повернулася з байстрам острижена, тобто покриткою, відтак “занапастилась, одуріла”.

Отже, ця Оксана переросла в літературну героїню (“Три літа”, “Слепая”, де вона теж згадується). Реальна ж Оксана Коваленко, як відомо, не переживала ніяких драм, а вийшла заміж за кріпака Сороку і мала двох дітей. Одружитися з нею Шевченко ніяк не міг, бо приїхав до України у 1843 р., коли вона уже три роки була заміжня, відтак драми з нею поет пережити не міг. Друге поетове кохання було, як вважають дослідники, до Дуні (Дзюні) Гусіковської у Вільні, як згадував художник Сошенко. Це була вільна швачка, а Шевченко був кріпаком. Отже, це, очевидно, була юнача закоханість, і особливої драми тут також не було, а було короткотривале захоплення, яке спалахнуло і швидко відгоріло.

У своїх спогадах поет Афанасьєв-Чужбинський зазначав, що молодим Шевченко серйозно не закохувався (це було на рівні флірту). Історія з княжною Варварою особлива тим, що не поет був у неї закоханий, а вона в нього, він же віддавав перевагу художниці Глафірі Псьол, котра жила у Репніних.

У малодослідженій історії з Феодосією Кошиць, яку дехто

вважає дрібним захоплення поета, В. Шевчук вбачає приховану драму Шевченка, яка боліла йому потім усе життя і стала зрештою причиною його самотності. Тієї фатальної осені Шевченко покинув рідну Кирилівку і поїхав у Київ, потім у Миргород. Тут на повну силу виявився геній поета. Про цю осінь ще ніхто не написав докладно, хоча вона варта того, адже саме тоді було написано “Єретик”, “Сліпий”, “Великий льох”, “Наймичка”, “Кавказ”, “І мертвим і живим...”, “Маленький Мар’яні”, “Псалми Давидові”, “Минають дні”, “Три літа” із красномовними рядками “І тепер я розбите Серце ядом гою!”. Проте емоційний стан поета розкривається у двох непомітних поезіях: “Не завидуй багатому” і “Не женися на багатій”. Обидва вірші були написані в один день і, можна припустити, були наслідком першої невдалої спроби поета одружитися, коли в травні 1845 р. він втретє відвідав Кирилівку. Як свідчив наймит священика Кошиця Григорій Жорновий, батько заборонив дочці Феодосії зустрічатися з Шевченком, коли дізнався, що між ними виникло кохання. Кошиць був абсолютно позбавлений духовності як такої, схильний до тупого, стандартного мислення. Слова “поет”, “художник” для нього не мали жодного сенсу, до того ж Тарас був колись у нього наймитом. Історія ніби банальна, але йдеться не про просту людину, а про генія, поета, глибоко вразливого, із загостреним почуттям людської гідності: сільський піп поставив на місце колишнього наймита. Ось про що думав поет у Миргороді, пишучи обидва вірші.

А Феодосія, як виявилось, так глибоко покохала Тараса, що ні за кого потім не вийшла заміж і довела себе до психічної хвороби. Імені Феодосії Кошиць ми не зустрічаємо ні в “Щоденнику”, ні в листах, ні в творах Шевченка, хоча, очевидно, він її не забував і написаний в Кос-Аралі вірш “Якби зустрілися ми знову”, цілком ймовірно, адресовано саме Феодосії.

“... А зрадив би, моє диво,
Моя ти доля чорнобрива!
... Я зарідав би, зарідав!
І помоливсь, що не правдивим,
А сном лукавим розійшлось,
Слізьми-водою розлилось
Колишнєє святє диво”.

Саме це диво стало для поета міражем. Їхня зустріч ще раз відбулася після його повернення в Україну. Служниця по-своєму оповідала цю зустріч: плакали обое, як малі діти, і довго-довго розмовляли. А на його питання, як вона жила, Феодосія відповіла віршем з Шевченкового “Кобзаря”: “Ой, одна я, одна, як билиночка в полі”. У газетах 1885 р. можна було знайти інформацію про смертельну хворобу Феодосії Кошиць, яка не вірила до кінця, що

Шевченка вже немає в живих.

Історія разюча і, звісно, могла стати отією драмою, яка залишила слід у поетовій душі на все життя. Проте дослідники стверджують, що Шевченко зробив одну спробу одружитися – з актрисою Катериною Піуною у Нижньому Новгороді: у ній він “побачив” Феодосію, тобто полюбив образ коханої. Вони навіть жили разом, та недовго, бо взаємного почуття не було.

Утретє Т. Шевченко зробив спробу одружитися з Лікерею Полусмаковою. Вже немолодий поет знову захотів воскресити в Ликері образ свого загубленого кохання. Зрештою, бажання одружитися було в Шевченка величезним: “Хоча б на чортовій сестрі, бо доведеться одурити в самотині,” — пише він в поезії “Якби з ким сісти хліба з’їсти”. Ідея власного дому переслідувала його так, що він уже закупив землю, на якій хотів будуватись. Поета вабив тільки тип жінки, який у спогадах лишився від Феодосії Кошиць. Підтверджує це ще одне захоплення – 17-річною Одаркою, яка позувала художникові і про яку він говорив приятелю Честахівському: “Чорнява Одарочка, як маків цвіт на сонечку, загорілась на моїх очах..., освітила мої очі, посіяла туман з душі заснулого серця”. Слова абсолютно щирі. Ще і ще були спроби закохатися у молодих жінок, з якими зустрівся на шляху поет, але все-таки ловив себе на відчутті “заснулого серця”.

В. Шевчук робить висновок про те, що драма Шевченка як чоловіка в тому, що він виявився однолюбом і спроби вирватися із самотності не увінчалися успіхом. Великою мірою вплинув також комплекс, названий ним самим “нерівня”, що цілком закономірно для такого типу чоловіків, яким був Т. Шевченко. Отже, ніякого фарисейства тут не може відшукати навіть досвідчений і недобррозичливий літературознавець.

Проте ідея родини як основи суспільності проходить через творчість Шевченка дуже яскраво. Так, тема руїницького начала вже при заснуванні родини з’являється в одному з перших творів Т. Шевченка “Причинна” (1837 р.), де йдеться про те, як покинув кохану дівчину козак, бо в нього “орел вийняв карі очі на чужому полі” (тобто він бився за чужу державу, а орел — символ імперіалістичної держави: чи Росії, чи Польщі); “біле тіло вовки з’їли” (вовк — теж символ ворожої держави), тому він не привітає дівчини, “не розплете довгу косу, хустку не зав’яже, не на ліжко — в домовину сиротою ляже”, тобто не утворить родини для продовження себе в нащадках. Сама дівчина також сирота — “ні батька, ні неньки, одна як та пташка в чужому краю”.

Драма дівчини в тому, що вона не чекає судженого вдома, а йде з рідного краю за ним, щоб застерегтися від невірності коханого: “не так серце любить, щоб кимсь поділитись, не так воно хоче, як

Бог нам дає” — отже, дівчина бореться за своє щастя, але йде супроти Божої волі — обриває зв'язок з рідним краєм. Поет не засуджує дівчини, а просить Бога простити її, бо вона діє в ім'я любові. Дівчина вдається до ворожки, блудить сонна, поки її “залоскотали” русалки. Однак козак не загинув, а повернувся з походу і, не заставши живою дівчину, “зареготався — та в дуб головою”, обох поховали. Таким чином, родина не відбулася: козак воював на чужині, а дівчина покинула рідний край. (В. Шевчук тлумачить це як своєрідний відгук теми блудного сина в пошуках долі). Ця проблема Шевченка дуже хвилювала, бо він і сам тинявся по чужинах.

Продовжуючи тему родини, звернімося до образу Катерини з однойменної поеми. Вона не створила родини, “бо не слухала ... ні батька, ні неньки”, а полубила людину не зі свого народу, а з чужого, ворожого Україні, — звідси всі її біди. Докори батьків пояснюються тим, що вона порушила моральний статус — християнську мораль української родини: “А де ж твоя пара? Де світилки з друженьками, старости, бояре”? — питає із сльозьми мати, бо біда від скоєного дочкою і їм, батькам.

Як бачимо, вчинок Катерини ламає цілий устрій життя родини, саме тому батьки проганяють дочку, пропонуючи їй молитися Богу, спокутуючи гріх. За народною мораллю, дитина, яка “не зуміла себе шанувати”, мусить загинути, бо “кого Бог кара на світі, то й вони (люди) карають”. У кінці поеми Шевченко робить моральний підсумок, що то не лихо, коли вмирає мати, і діти, які її поховали, — не сироти, бо “їм зосталась добра слава, могила зосталась”.

Подібна ситуація спостерігається у поемі “Наймичка”. Ганна також народила дитину від зв'язку, що суперечить народній моралі, а відтак не створюється нормальна родина. Поет не розкриває деталі гріха дівчини, але вона знаходить вихід — не кидає дитину ходити блудним сином, а підкидає в нормальну, міцну українську родину, де син виростає в природному середовищі свого народу, а не упослідженою, вирваною зі свого кореня людиною. Колись багата мати не полишає свою дитину, а стає наймицею і в цій іпостасі вирощує її, скорившись долі і тим самим спокутуючи свій гріх, про що свідчить її передсмертна проща до святих, і тільки помираючи, вона зголошується розкрити свою таємницю. Наймичка виявляє велику силу духу і почуття материнського обов'язку. У такий спосіб ніби поновлюється гармонія знівченої родини через свідому самопожертву та спокуту. А для бездітної заможної родини підкинута Ганною дитина сприймається як Боже подання і порушена гармонія в родині відновлюється.

Поема витримана в дусі суворої християнської моралі: люди

силою свого духу здатні подолати родинний розлад. Цей закон діє і в макрорodinі (“І мертвим, і живим...”):

Розкуйтеся, братайтеся,
У чужому краю не шукайте
Не питаєте того, що
Немає і на небі, а не тільки
На чужому полі,
В своїй хаті своя й правда,
У сила і воля.

Якщо не буде в макрорodinі любові й злагоди, взаєморозуміння та єдності, почнуть розпадатися і мікрорodinи:

Одцурається брат брата
І дитини мати.

Діди, за Т. Шевченком, — будівники козацької держави, а батьки — ті, що цієї держави цураються, йдуть служити до чужої, московської.

Таким чином, тема родини займає у Т. Шевченка одне з чільних місць; при цьому родина бачиться як мала і велика сім'я, обидві між собою тісно пов'язані: при руйнуванні великої сім'ї (“Заповіт”) руйнується мала і навпаки, тому суспільна, родинна гармонія залежить від держави: чи вона насильницька, чи гуманістична.

Основою суспільства, безперечно, є гармонійна мала родина (“Садок вишневий...”), яка вписується органічно в статус великої сім'ї, тобто держави.

Такий біографічний матеріал, безперечно, станеться у пригоді вчителю під час вивчення творчості Т. Шевченка, зокрема теми родини. У 5-му класі, розглядаючи з учнями вірш “Садок вишневий коло хати”, словесник серед інших задає питання: “Який художній образ проходить через усі строфи поезії?” Бажано, щоб учні самостійно дійшли висновку в процесі аналізу тексту, що автор замальовує один день однієї родини. Образ матері присутній у кожній строфі як оберіг сім'ї, яка живе в наповненому живому світі. Тут і образ вишневого саду, мирна вечора після трудового дня, спів соловейка, який не дає матері “научати” (тобто вона стежить за вихованням у родині).

З допомогою неперевершених художніх образів автор створює картинку чарівної української природи, яка гармонійно поєднується з родиною, створює символ не лише родового “гнізда”, а й духовного дому. Глибше ця тема розробляється у подальших творах Т. Шевченка. Особливо яскраво проблема родини через призму християнської моралі проглядається в поемах “Катерина” і “Наймичка”. Після вивчення цих творів варто запропонувати дев'ятикласникам творчу роботу пошуково-дослідного характеру. Спираючись на викладений вище матеріал, учитель може поділити

клас на групи і дати завдання кожній поміркувати над таким питанням: “Родина, кохання, доля в жіночих образах обох творів”. Учні мають простежити за текстами життя персонажів, проаналізувати їхні вчинки, дати оцінку характерам за визначеними параметрами, зробити самостійні висновки, не обминаючи авторської позиції. Потім проводиться невелика дискусія (з полемікою або без неї) за результатами виконаної роботи. Підлітки, враховуючи і свій життєвий досвід, мають відповісти, яка ж роль родини у становленні людини і чи актуальним є питання, чому Т. Шевченко так глибоко проймається родинною проблемою тощо.

Така робота, зазвичай, захоплює учнів і водночас спонукає їх до кращого розуміння творчості геніального поета і його особистості, розуміння глибокого підтексту в кожному його творі, а це, в свою чергу, розвиває інтерес до геніального Кобзаря, його величезної спадщини, на жаль, ще до кінця не дослідженої.